

אחידות ושוני במסורות הקריאה של בני תימן בארמית הבבלית*

נפש לדודי יצחק קארה נע"ג

מבוא

זה למעלה משנות דור עוסק מורי ורבי ש' מורג בחקר מסורותיהן של עדות ישראל, ובעיקר במסורות הקריאה של בני תימן. במבואו לספרו המקיף על מסורות הלשון העברית שבפי בני תימן¹ עמד על קיומן של מסורות לשון אחדות בקרב עדת תימן: שתיים עבריות — הקריאה במקרא והקריאה בטקסטים שלשונם לשון-חכמים; שתיים ארמיות — הקריאה בתרגומי המקרא לארמית (תרגום אונקלוס לתורה ותרגום יונתן לנביאים) והקריאה בתלמוד הבבלי ובספרות שלשונה ארמית בבליית; ומסורת הקריאה בתרגומו הערבי של רב סעדיה גאון למקרא. בספרו זה תיאר מורג בהרחבה את מסורות הלשון העבריות של בני תימן, חטבן לחטיבות, בעיקר על-פי קווי אפיון הנוגעים לתורת ההגה, ואף העיר, בדרך אגב, על עניינים אחדים הנוגעים למסורת הארמית הבבלית.² ואולם רוב פרטיה ודקדוקיה של הארמית הבבלית במסורת תימן הובאו במאמריו השונים, שבהם דן בתורת ההגה ובתורת הצורות של הארמית הבבלית בכלל, ובמסורתם של בני תימן בפרט.³ באחד ממאמריו הוכיח מורג את מהימנותה של מסורת תימן ואף עמד על זיקתה של זו למסורת הבבלית.⁴ במאמריו האחרים תיאר כאמור פרקים נרחבים בארמית הבבלית על-פי מסורת הקריאה של בני תימן.

* מאמר זה נכתב בשנת תשמ"ד בעת שעשיתי במכון ללימודים מתקדמים. אני מבקש להודות כאן להנהלת המכון ולעובדיה על האירוח ועל הסיוע הרב שזכיתי להם מצידם.

1 מורג, העברית, מבוא, עמ' יד-טו.

2 וראה דבריו בהקדמתו לספרו, העברית, עמ' ז.

3 לרשימה של מאמרים אלה, ראה: קארה, בבלי תימן, עמ' לג-לד.

4 מורג, לתורת ההגה, עמ' 87.

הבבלי שנהגו בצנעא,¹⁷ ונעשה כאמור לעיל בהתייעצות עם מסרן בן אסכולה אחרת.¹⁸

מאחר שצנעא שימשה כמרכז הרוחני-תרבותי של יהודי תימן, הרי שמטבע הדברים טבועות הן מסורות הלשון של מסרניה בחותם של למדנות, והדבר עולה מתוך השוואת ניקודו של הרב קורח לניקוד שבמהדורת קרואני. מתוך ההשוואה נמצינו למדים כי שלושה הם קווי-האפיון העיקריים המבדילים בין מסורת צנעא למסורת החוץ-צנעאניות:

א. נקדנים בני צנעא נוהגים לתקן את הטקסט הנדפס בכל מקום שאינו עולה בקנה אחד עם המסורת המקובלת בידם. וכך מצאנו אצל הרב קורח תיקונים מעין אלה: 'עגנין בעילתי ... אגניתיה בעילתיה' (מג, ד) תוקן על ידו ל'אֶגְנִין בעילתי', כמתבקש מדקדוקה של הארמית הבבלית ומן ההקשר;¹⁹ 'אישתעי ליה' (מד, ד) תוקן ל'אישתעי לי', כמתבקש מן ההקשר; 'ספדא לכלתיה' תוקן ל'ספדה לכלתיה' (פא, ג); 'בלעו כוורא' (קו, ב) תוקן ל: 'בלעיה כוורא' — שימוש בפועל ארמי לצד שם ארמי, כמתבקש מן ההקשר; ועוד הרבה. נקדן מהדורת קרואני אינו מתקן את הטקסט ומנקדו כפי שהוא עומד לפניו בדפוס.²⁰

ב. מסורת הקריאה של בני צנעא בארמית הבבלית מאופיינת על-ידי עקיבות בהגיתן ובניקודן של צורות הנמנות עם קטגוריות מסוימות, ואף בצורות בודדות; דבר זה משתקף גם בניקודיהם של מסרנים בני-העדה. לעומת זאת מסרנים חוץ-צנעאנים, וכן בניקוד מהדורת קרואני, אינם נוהגים עקיבות מעין זו. נביא להלן דוגמאות אחדות:²¹

1. תבניתה של צורת הבינוני פועל יחיד בבנין פֶּעַל במסורת צנעא היא 'קְטִיל' כמעט

17 ולולי דמסתיפנא מחשש למחלוקת בין בני צנעא הייתי אומר בפירושו, שמסירתה של הארמית הבבלית על-ידי אינפורמנטים הנמנים עם אסכולה זו היא המשובתה שבמסורות הקריאה של התלמוד הבבלי בצנעא, ואין צורך לומר שאף בחימן בכלל. נעיר כאן, שאף ניקודו של התלמוד הבבלי על-פי מסורת תימן (קרי: צנעא) בימינו נעשה בידי הרב י' עמר, הנמנה עם אסכולה זו. על קיומם של הבדלים בלימוד התלמוד בבתי מדרש שונים בצנעא, ראה בהקדמתו של הרב י' עמר למהדורתו. על מהדורה זו של התלמוד הבבלי, ראה במאמרי 'התלמוד בבלי מנוקד' שהוא ביקורת ראשונית בלבד למהדורה זו.

18 ראה לעיל.

19 מראי-המקום למובאות ממהדורותיו של ספר 'מנורת-המאור' יהיו על-פי הדף והטור, וזאת משום שבמהדורות הללו יש ארבעה טורים בכל דף.

20 נעיר שאף הרב עמר כבואו לנקד את התלמוד הבבלי הלך בדרך דומה לזו של הרב קורח, שכן, לצורכי הגהת הטקסט הנדפס של הבבלי, הוא נוקק למפרשי התלמוד, לספר 'הערוך', ל'מדרש-הגדול' ולקטעים מקבילים במסכתות אחרות של הבבלי, כדי להעמיד קודם את הנוסח והגירסה הלשונית ורק אחר-כך לנקד את הטקסט. על נוהג זה בצנעא, לפחות בדורות האחרונים, ראה: קארה, תלמוד בבלי מנוקד, עמ' 135.

21 דוגמאות נוספות ראה בהמשכו של מאמר זה.

- בדרך הקבע, בעוד שבמסורות חוץ-צנעאניות מצינו בעיקר תבנית 'קטיל' לצד 'קטיל'.²²
2. הסופית של צורות המקור המסתיימות ב 'ולי' במסורתם של בני צנעא, באה בדרך-תנועה aw בדרך הקבע, כגון: 'קדומי', 'לשילי', 'לאשתתופי' וכיו"ב; ואילו במסורות הקריאה החוץ-צנעאניות אתה מוצא שתנועת הסופית עשויה להיות, לעיתים קרובות, גם חולם או שורק, כגון: 'קדומי', 'לְכְרוּכִי', 'לְאֶשְׁתִּתוּפִי' — לצד 'לְשִׁנְלִי' וכיו"ב.
3. חוסר העקיבות במסורות החוץ-צנעאניות מתגלה גם בצורות שמניות, כגון: 'קְלָמָא' לצד 'קְלָמָא'; 'הָא' לצד 'הָאִי', 'הָאִי' ועוד. מסורת צנעא, לעומת זאת, גורסת 'קְדִלְמָא', 'הָאִי' בדרך הקבע.
- ג. קר-אפיון נוסף למסורות החוץ-צנעאניות הוא היסוס המרובה של אינפורמנטים בקריאתן של צורות לא-מעטות בטקסט התלמודי. היסוס זה מוצא את ביטויו גם בניקוד קרואני, שבו אתה מוצא צורות המודמנות כמה וכמה פעמים בספר 'מנורת-המאור' מנוקדות בדרכים שונות. נביא להלן דוגמאות אחדות:
1. השי"ן השנייה שבשם הפרטי 'רב ששת' מנוקדת לעיתים בפתח, כבמסורת צנעא, דהיינו 'רב שֶׁשֶׁת'; ולעיתים בקמץ, כבמסורות חוץ-צנעאניות, דהיינו 'רב שֶׁשֶׁת'.
2. השי"ן שבשם הפרטי 'שבור מלכא' מצוינת לעיתים באמצעות נקודה דיאקריטית, כשי"ן שמאלית — 'שבור' — כבמסורת צנעא, ולעיתים כשי"ן ימנית: 'שבור'.
3. האל"ף שבצורה 'אחרינא' מנוקדת בדרכים שונות: לעיתים היא נוקדה בקיבוץ 'אחרינא', כבמסורת צנעא; לפעמים בקמץ 'אחרינא', לעיתים בחירק 'אחרינא', ויש שהיא נקודה בפתח 'אחרינא'.
- יותר מכך בולט היסוסו של נקדן מהדורת קרואני במקומות אחדים, שבהם הוא מנקד צורה מסוימת בדרך אחת ושב ומתקן את ניקודה על אתר, כגון: השי"ן השנייה בשם הפרטי 'רב ששת' נוקדה על ידו מלכתחילה במקומות אחדים בקמץ 'שֶׁשֶׁת', אלא שהוא מתקן את הקמץ לפתח: 'אִיקְרִי' (מו, ד) תוקן ל'אִיקְרִי', ועוד.
- במקומות אחדים, בפועל ל"י, מתבטא היסוסו של נקדן זה בניקודה של תיבה אחת בשתי דרכים: 'איקרו'; 'ראמו'; 'אתו'.
- כאן המקום לומר דברים אחדים על ההבדלים שבין שיטות הניקוד אצל קרואני וקורח. אמנם שניהם משתמשים בסימני הניקוד הטברני, אבל ניתן להבחין בקלות שיש לפנינו שתי שיטות שונות של ניקוד. בחמישה דברים נבדלות שתי השיטות זו מזו:
- (א) קורח אינו מציין את השווא הנח, ואילו נקדן מהדורת קרואני מציינו.
- (ב) קורח מציין את השווא הנע ואת החטפים בסימן אחד, הלא הוא סימן השווא, ואילו נקדן מהדורת קרואני משתמש גם בסימני החטפים.

22. לפרטים ראה להלן, עמ' 97.

(ג) קורח משתמש בסימן הפתח גם במקום שלפי שיטת הניקוד הטברנית ראוי לבוא סגול, ואילו אצל קרואני יש שימוש לעיתים בסימן הסגול, במקום שלשיטת הניקוד הטברנית ראוי לבוא שם סגול, אף שבהגייתו אינו מבחין בין סגול לבין פתח.²³
 (ד) קורח אינו מקפיד בציון המכפל, וכן המפיק בה"א סופית, ואילו אצל קרואני נהוג לציינם כמעט בדרך הקבע.

(ה) קורח מבחין יפה בניקודו בין פתח לבין שווא נע, אף שבהגייתו שווא נע נהגה בדרך כלל כפתח חטוף העשוי להתארך, מבחינה כמותית, ולהישמע כפתח. לעומת זאת שכיחים בניקוד מהדורת קרואני חילופים בשימוש בסימנים שווא-נע, חטף-פתח ופתח,²⁴ כגון:

התם (ו, ב; מג, ב); הַתֵּם (נא, ב; קטז, ב); הֶתֵם (יג, ג; מב, ב).

אַנְבִּי (כא, ג); אָנְב (כ, ד; ריח, ג); אָנְב (ו, ב).

הַנְּוִיֹת (ח, ט, א); הַנְּוִיֹת (ד, ד); ועוד.²⁵

שני הנקדנים באים לתעד בכתב, בסימני ניקוד טברניים, מסורת שנמסרה מדור לדור, בעיקר בעל-פה, ואשר שורשיה הם בבבל, ורקעה הפונטי, מדרך הטבע, בבלי הוא. הרב קורח מתעד מסורת לשונית זאת בדרך דקדוקית 'פונטית', המנסה לשקף בצורה מדויקת, עד כמה שאפשר, את המציאות הפונטית של המסורת הבבלית בשיטה בכלית בסימנים טברניים.²⁶ רובם המכריע של ההבדלים בין שיטתו לשיטת הניקוד אצל קרואני הוא תוצאתו של רצון זה. מאפיינו העיקרי של הניקוד הבבלי הוא חוסר ההבחנה בין סגול לבין פתח, ועל-כן אין קורח, ושאר הנקדנים בני צנעא, משתמשים בסימן הסגול הטברני, אלא מציינים את הסגול והפתח בסימן אחד. בשיטת הניקוד הבבלי אין נוהגים לציין את השווא הנח, וכן נוהגים גם קורח ונקדנים אחרים בני צנעא. מיעוט השימוש בסימני המכפל במסורת הבבלית הוא הסיבה לאי-השימוש בסימן זה בניקודיהם של בני צנעא.²⁷ ואשר לציון השווא הנע והחטפים בסימן אחד, הרי זה תוצאה של דרך מימושם של השווא הנע והחטפים בפי בני תימן.²⁸

לעומתו בוחר מנקדה של מהדורת קרואני בשיטת הניקוד הטברני, פרט לעובדה שבהגייתו סגול ופתח מימושם אחד הוא, אף שהוא משתמש בסימן הסגול כמעט בכל מקום שבו לשיטת הניקוד הטברני צריך לבוא סגול.²⁹ השימוש הלא-עקיב בסימני השווא הנע, החטף והפתח אצל קרואני הוא תוצאה של מימושן של התנועות,

23 עדות לכך הן פליטות קולמוס נדירות אצל קרואני, מעין: 'שַׁנְאָמְר' (מו, ד); 'יְהִפְשַׁע' (קיה, ד); מַתְחַלֵּת (קלו, ב) ועוד.

24 לחילופי שווא ופתח במסורת תימן שבעל-פה ובכתב-יד, ראה: מורג, העברית, עמ' 159.

25 למימושי השווא הנע במסורת תימן, ראה: מורג, העברית, עמ' 167 ואילך.

26 נעיר שעובדה זו נרמזת בשער המהדורה שניקד הרב קורח.

27 למיעוט השימוש בסימן המכפל בניקוד הבבלי, ראה: ייבין, הניקוד הבבלי, עמ' 269 ואילך.

28 לפרטן של דברים, ראה: מורג, העברית, עמ' 167 ואילך; שם, עמ' 178 ואילך.

29 לדוגמאות ראה לעיל, הערה 23.

שסימנים אלה מייצגים, במסורת תימן, ושל היות ניקוד מהדורת קרואני 'ניקוד עממי', היינו ניקוד המשקף את מה ששומעות אוזניו של הנקדן.

נבוא עתה לתאר את עיקרי תורת ההגה והצורות של הארמית הבבלית במסורות הקריאה של בני תימן — במסורות הצנעאניות ובמסורות החוץ-צנעאניות, ולהשוותן זו לזו. מייצגה של המסורת הצנעאנית יהיה, כאמור לעיל, ניקודו של קורח לספר 'מנורת-המאור', כשאנו נותנים את דעתנו לקריאתם של אינפורמנטים אחרים בני צנעא. מייצגן של המסורות החוץ-צנעאניות יהא ניקוד מהדורת קרואני לחיבור הנזכר לעיל, כשלעיתים נודקק גם למסורות הקריאה של בני שרעב, בעיקר במקום שיש הבדלים בינה לבין מסורתם של קרואני או של קורח או של שניהם כאחת.³⁰

תורת ההגה: העיצורים

ש / ש - ס

במקום אחר עמדתי על העובדה שיש קבוצת שמות ופעלים, שאחת מאותיותיהן היא שי"ן, ואשר מסורות תימן שבכתב ושבעל-פה מקיימות בהן מסורת קריאה מיוחדת באשר להגייתה של השי"ן, אם כשי"ן ימנית או כשי"ן שמאלית.³¹ קרואני וקורח מקיימים מסורת דומה באשר להגייתן של: 'שְׁרָגָא' (פד, א); 'שׁוּרְגָא' (פד, א); 'ר' 'שְׁמְלָא' (נו, ג; קמח, א). בצורות אחרות נחלקות המסורות בימינו. קורח מנקד כמסורת צנעא בימינו: 'שׁוּרְגָאקִי סומקִי' (י, ג);³² 'שְׁבוּר מלכִא' (כ, א); קצב, ד, וכן תמיד); 'שְׁגָרָא תנורִא' (כה, ג; כז, א). ואילו אצל קרואני מצאנו לעיתים כקורח, ולפעמים כמסורת קריאה אחרת: 'שׁוּרְגָאקִי סומקִי' (י, ג), אבל 'שׁוּרְגָאקִי סומקִי'³³ (שם); 'שְׁבוּר מלכִא' (כ, א), לצד 'שְׁבוּר' (קצב, ד); 'שְׁגָרָא' (כה, ג), אצל 'שְׁגָרָא' (כז, א).³⁴

30 עובדות הרבה הנוגעות לענייני הגייה במסורות אלה, כגון: דרכי הגיית בג"ד (פ) "ת, היות השי"ן בצורות מסוימות שי"ן ימנית או שמאלית, הפקת ה"א בסוף חיבה או אי-הפקתה, קיום מכפל באות גרונית או רי"ש והיות השווא נע או נח — ככל מקום שהניקוד במהדורות שלפנינו ניתן להתפרש לכמה פנים, נתבררו על דיניו על-ידי האונה לקריאתם של אינפורמנטים, בעיקר באמצעות סרטי-ההקלטה שברשות מפעל מסורות הלשון של עדות ישראל, של האוניברסיטה העברית בירושלים.

31 לפרטים ולאפשרות שיש כאן השפעה ערבית, ראה: קארה, בבלי תימן, עמ' 79 ואילך.

32 רק אינפורמנט אחד בן-צנעא הכיר שתי מסורות קריאה, בשי"ן ימנית ובשי"ן שמאלית, בצורה זו.

33 נראה שניקוד מתחילה שי"ן ימנית, מחק את הנקודה הדיאקריטית וניקד אחר כך שי"ן שמאלית.

34 לעדויות לשי"ן שמאלית בצורה זו בכתיבה-היד התימניים של הבבלי, ראה: קארה, בבלי תימן, עמ' 79.

בגד כ(פ)ת

מורג הראה במקומות אחדים, שהגיית העיצורים הללו בארמית הבבלית ובלשון חכמים, בפי בני תימן, אינה עולה בקנה אחד עם כללי הדיגוש והריפוי הנוהגים במסורת הטברנית של המקרא, ולמעשה במקום שלפי כללים אלה צריך לבוא עיצור חונך יבוא תמורתו עיצור סותם ולהיפך.³⁵ מסורות הקריאה התימניות בארמית הבבלית בימינו דומות זו לזו בפרשה זו בפרטים רבים, כגון: 'יְגִרְסִינָן' (יח, ד); 'שְׁרָאָא' (פד, ב); 'אֶהְדִּי' (פה, ד; קסה, ד [2X]); 'יְפִוּרָא' (קטו, א [2X]); 'אֶתִי' (כא, א); 'שְׁמִית' (מו, ד) ועוד. ואולם במקומות אחרים משקפים ניקודיהם של קרואני וקורח הבדלים בין מסורות הקריאה התימניות השונות, כפי שנראה בטבלא הבאה.³⁶

האות	קורח	קרואני
ב	בְּבָא (ה, ג)	בְּבָא
	ר' אַבְהוּ (יא, ג)	ר' אַבְהוּ
	רְבָא (ה, ג; יב, ג)	רְבָא ³⁷
	טַרְקִיָּה לְפָבָא (מד, ד)	טַרְקִיָּה לְפָבָא ³⁸
ג	מַהְדֵּר אַפִּיָּה וְגָרִיס (פת, א)	וּגְרִיס
	וּמַגְיָנָא (פט, ב)	וּמַגְיָנָא
	דְּגִזְרִי (קצו, ד)	דְּגִזְרִי
אבל:	לְמִיגְמַר (זו, ג)	לְמִיגְמַר
	אַגְמָרִיָּה (סד, ג)	אַגְמָרִיָּה
	דְּלַעְנָל אַתִּית (קסו, ד)	דְּלַעְנָל
ד	דִּיְדִיָּה (טו, א)	דִּיְדִיָּה
	הִדְדִי (פט, ג)	הִדְדִי ³⁹
אבל:	וְדוֹן דִּינָא (י, ג)	וְדוֹן

35 לדיון מפורט, ראה: קארה, בבלי תימן, עמ' 83 ואילך. ובעמ' 85 הערה 206, הערתי לשלוש צורות כפי אינפורמנט בן שרעב.

36 אף כאן ראוי להעיר, שבמהדורת קרואני צורות אחדות באות עיתים כניקודו של קורח ועיתים בדרך שונה.

37 דרכם של קרואני ואינפורמנטים אחרים, שאינם בני צנעא, בהגייתו של שם זה, מתאימה לנאמר בחשובות רב האיי גאון: 'מצינו בפ': כל רבה שלשים ושמונה... אבל רבא נכתב באל"ף והבי"ת רפוייה'. ראה: לויין, איגרת רש"ג, נספחים, עמ' XIV-XV.

38 תן דעתך לעובדה שבשתי המסורות הבי"ת הראשונה ממומשת כהגה סותם. 39 למימוש הדל"ת השנייה לעיתים כעיצור סותם גם במהדורתו של קרואני, ראה בראש סעיף זה.

כ	בְּכַרְעִיָּהוּ (כג, ד)	בְּכַרְעִיָּהוּ
	וְכִיבִי (כה, ב)	וְכִיבִי
	דְּכַרְעִי (עה, ב)	דְּכַרְעִי
	לְכַלְבָּא (קט, א)	לְכַלְבָּא
	אַכְפִּיָּיה (קכה, ב)	אַכְפִּיָּיה
ת	אַתָּא (ט, א; יח, ג, ועוד הרבה)	אַתָּא
	אַיִתִּי (כ, ד)	אַיִתִּי
	מְתוּתִי (כו, ג)	מְתוּתִי
	וְתוּ (לד, ד)	וְתוּ
אבל:	בעלמא דְאַתִּי (כו, ד)	דְאַתִּי
	דְבִיתָהוּ (ט, א; כז, א)	דְבִיתָהוּ

המכפל ברי"ש

היכפלות הרי"ש רגילה היא במסורות הקריאה התימניות בארמית הבבלית, כגון: 'אַפְרִי' (יז,ב); 'גִּינְרָא' (כו,ג): 'קְקִינְרִי דְרִדְקִי' (סה,ב) ועוד. בצורות אחדות מצאנו הבדלים בין המסורות השונות. להלן הדוגמאות שיש בידי:

קרוּחַ	קְרוּחַ
קְרִירִי (טז, א)	קְרִירִי
פְּרָשָׂא (מה, א)	פְּרָשָׂא
בַּת דְּבַרְבְּרָא (פד, א; קו, ג)	בְּדַבְּרָא
גְּרִיחָא (קכ, ד)	גְּרִיחָא
גִּירְרִתִּיהָ לֵאדְמָא (קצה, א)	גִּירְרִתִּיהָ

התנועות

החירק והצירי

חילופים הרבה בין חירק לבין צירי מצויים במסורות הקריאה התימניות בארמית הבבלית,⁴⁰ ואולם יש לומר שקיים הבדל מהותי בין מסורת צנעא למסורות החוץ-צנעאניות בסוגייה זו. מסורת צנעא מקיימת, בקטגוריות רבות של השם או של הפועל, אחת משתי התנועות; ובמקרים אלה, כמעט אין למצוא בצורות הנמנות עם קטגוריה אחת את התנועה שאינה רגילה בקטגוריה זו.⁴¹ במסורות החוץ-צנעאניות מצינו

40 לחילופים אלה בספר 'הלכות פסוקות', ראה בעיקר: מורג, לתורת ההגה, עמ' 78 ואילך; לחילופים אלה בכתבי-היד התימניים של החלמוד הבבלי ובמקורות אחרים, ראה: קארה, בבלי תימן, עמ' 92-97, ועיין מה שכתבתי שם בעמוד 96.

41 לתפוצת החירק והצירי בצורות הפועליות, במסורתם של בני צנעא בארמית הבבלית, ראה: מורג, הפועל השלם.

חילופים כמעט חופשיים בין חירק לבין צירי בקטגוריות רבות, בין בהברה סגורה בין בהברה פתוחה; בין היא תחילית, מצעית או סופית; ואף באותה צורה, כשהיא מזדמנת פעמים אחדות. נדגים את ההבדלים בין המסורות בקטגוריות אחדות.

א. בצורות העבר, העתיד והבינוני של הפועל, פרט לפועלי ל"י, כגון:

קורח	קרואני
קָלִיק (קל, ג)	קָלִיק
אָפִיק (כא, א) ⁴²	אָפִיק
אוֹתִיב (קל, ב)	אוֹתִיב
אוֹלִיד-קעא, ג)	אוֹלִיד
אוֹדִיק (קעב, ד)	אוֹדִיק
נְקִדִים (כד, ג)	נְקִדִים
תוֹרִיך (קנה, א)	תוֹרִיך
אִיזִיל (קצט, ג)	אִיזִיל
מִתְקִיף (כו, ב; ס, ג)	מִתְקִיף
וְסִמִּיך ליה (לו, א)	וְסִמִּיך ליה
מִפִּיק (מא, ד)	מִפִּיק
מוֹשִׁיף (קה, ד)	מוֹשִׁיף

ב. בצורות הבינוני חבורות כינוי הגוף, פרט לצורות מפועלי ל"י, כגון:

קורח	קרואני
קָטִילנָא לך (ית, ג)	קָטִילנָא לך
שְׂכִיבנָא (כא, ד)	שְׂכִיבנָא
מִפְתִּיפנָא (קה, ד)	מִפְתִּיפנָא
קא אָכִילנָא (קכט, א)	קא אָכִילנָא
מִצִּילנָא (קמט, ג)	מִצִּילנָא
סְלִיקנָא (קסה, ד)	סְלִיקנָא
שְׂכִיחַתָּ (רוז, ד; רח, ג)	שְׂכִיחַתָּ
רְגִילת (קמח, ב)	רְגִילת

42 כך ניקד קורח ושכח לציין את הדגש בפ"א.

ג. בצורות אחדות של עבר למדבר, כגון:

קרוּאני	קורח
אֶשְׁתַּבְּעִי	אֶשְׁתַּבְּעִי (נא, א)
סָמְכִי וְאִיִּתְזַקִּי	סָמְכִי וְאִיִּתְזַקִּי (עא, ב)
אנא עֲבֹדִי	אנא עֲבֹדִי (פא, ב)
שְׁמַעִי ⁴³	שְׁמַעִי (מד, א)

ד. בתחילית העתיד של הפועל, כגון:

קרוּאני	קורח
לִיקוּם	לִיקוּם (קו, ב)
לִיתוּב	לִיתוּב (קיו, ב)
לִיעוּל	לִיעוּל (קסו, א)

ה. בצורות העבר, העתיד, הציווי והבינוני של פועלי ל"י, כגון:

קרוּאני	קורח
אוּדִי	אוּדִי (קעח, ד — כמה פעמים)
נְהִי	נְהִי (סד, א; קלח, ד)
תְּרַבִּי	תְּרַבִּי (רכח, א)
בְּעִי	בְּעִי (ט, ב [2x])
מְמַטִּי	מְמַטִּי (סד, א)
דְּמִי	דְּמִי (צב, ג)

ו. בצורות הבינוני חבור כינוי-הגוף של פועלי ל"י, כגון:

קרוּאני	קורח	
מְסַתְּפִינָא	מְסַתְּפִינָא (לט, ג)	מדבר:
תְּזִינָא	תְּזִינָא (קמט, ג)	
מִיִּתְיַנָּא	מִיִּתְיַנָּא (קצג, ד)	
אָמִינָא	אָמִינָא (רז, ג)	
דְּדַאֲרִית	אי רגילת דְּדַאֲרִית (קמח, ב)	נוכח:

43 לתבניתן של הצורות הללו במסורת הקריאה של קרוּאני, השווה: 'נְפִקִי... אַקְלִי' [= 'יצאתי... אכלתי'] (צב, ב); 'אי יְדַעִי לא נְפִקִי' (קי, ד), ונראה בבירור שהפחת שתחת היו"ד תוקן מקמץ, ואין כאן מקום להאריך.

ז. בצורות שמניות אחדות, כגון:

קורח	קרואני
מְכָרִי (ט, א; יג, ד)	מְכָרִי
דִּיקוּלָא (לג, ג); דִּיקוּלֵי (כה, ג)	דִּיקוּלָא דִּיקוּלֵי
מִיֵּהַת (לד, ב)	מִיֵּהַת
זִילוּתָא (מד, א)	זִילוּתָא ⁴⁴
שִׁיפּוּרָא (מח, ב; ריו, ג)	שִׁיפּוּרָא
מְזַיִכוּ ... מְזַיִכוּ (נא, א)	מְזַיִיחָא ... מְזַיִיכוּ
אַיְלִימָא (פ, ג)	אַיְלִימָא ⁴⁵
נִיחוּתָא (קו, ד)	נִיחוּתָא

ח. בקבוצת שמות, בעיקר שמות פרטיים, שבהם שתי הברות פתוחות:

קורח	קרואני
רַב דְּיָמִי (ו, א)	דְּיָמִי
זְעִירִי (טו, ב)	זְעִירִי
שִׁיחְנִי וְכִיבִי (כו, ד)	כִּיבִי
רַב שְׁיָמִי (נט, ד)	שְׁיָמִי
רַבִּי שְׁמַעוֹן בֶּן אֵיסִי (סד, ד)	אֵיסִי
הִיזְמִי וְהִיגִי (קל, ג)	הִיגִי
צִיבִי (קל, ג)	צִיבִי

אבל:

הקמץ והפתח

במסורותיהם של בני תימן מצאנו חילופים רבים בין קמץ לבין פתח, ובעיקר מעתק של קמץ הבא בהברה פתוחה שלפני הברה פתוחה סופית.⁴⁶ תופעה זו משותפת היא, על-פי-רוב, לכלל מסורות תימן. כך, למשל, מנוקדות הצורות: 'סְבָרָא' (ה,ג); 'רַב אַשִׁי' (ד,ד); 'רַבִּי יִצְחָק נִפְחָא' (ה,א); 'קָא' 'קָאָ' (ט,ג); 'תְּקַנְתִּיהָ' (יט, ג) ועוד הרבה — ר באופן דומה על-ידי קורח ואצל קרואני.

ואולם אף בסוגיה זו, כבסוגיית החירק והצירי. כפי שתוארה לעיל, יש הבדל עקרוני בין מסורת צנעא למסורות החוץ-צנעאניות. מסורת צנעא סדורה היא ביחס

44 השווה: 'זִילָא ביה מילתא' (קמה, א) בניקודו של קורח. לעומת 'זִילָא' במהדורת קרואני.

45 השווה: 'אֵילִימָא' בספר 'הלכות פסוקות' (עמ' 271 שורה 18).

46 לחילופים בין קמץ לפתח בספר 'הלכות פסוקות', ראה בעיקר: מורג, לתורת ההגה, עמ' 72 ואילך; וראה גם מה שכתבתי בחיבורי, קארה, בבלי תימן, עמ' 103. לחילופים אלה בכתבי-היד התימניים של הבבלי ובמקורות אחרים, ראה: קארה, בבלי תימן, עמ' 99–103.

ומקיימת היא בקטגוריות הרבה, בעיקר בפועל, אחת משתי התנועות בכל קטגוריה וקטגוריה. לעומת זאת, שניים הם קווי האפיון של המסורות החוץ-צנעאניות: הראשון — חילופים, כמעט חופשיים, בין קמץ לבין פתח בהיקריותיה השונות של צורה מסוימת, או בצורות שונות הנמנות עם קטגוריה אחת, והשני — קיומה של תנועת קמץ בצורות הנמנות עם אחת מן הקטגוריות שבהן נעתק קמץ זה לפתח במסורתם של בני צנעא, ולהיפך. נדגים להלן את ההבדלים העיקריים:

א. בצורות הבינוני הפועל נעתק, בדרך כלל, הקמץ לפתח במסורת צנעא, ואילו המסורות החוץ-צנעאניות מקיימות אותו בצורות הרבה, כגון:

קורח	קרואני
אַמְרִי (ה, ג; מא, ב)	אַמְרִי ורגיל
מְלִיא (ט, א)	מְלִיא
דְכִיא (ט, ג)	דְכִיא
חִיש (יב, ג)	חִיש
קא שְדִיא (יח, א)	שְדִיא
עֲבִיד (מ, ג)	עֲבִיד
קָאִים (פא, ג)	קָאִים
פְעִיא (קי, ג)	פְעִיא
סְלִיק (רא, ג)	סְלִיק

ב. בצורות אחרות, הנמנות עם יתר הקטגוריות שבהן נעתק קמץ היסטורי לפתח במסורת צנעא, כגון:⁴⁷

קורח	קרואני
תְנָא (ד, ב)	תְנָא
אומְדְנָא (ה, ד)	אומְדְנָא
הורְמְנָא (י, ג)	הורְמְנָא, הורְמְנָא
פְתִריה (יג, ד)	פְתִריה

ג. בצורות אחרות, כגון:

קורח	קרואני
מְחִיין (ט, ג)	מְחִיין
דְילְמָא, דְילְמָא (יג, ג; לה, ב)	דְילְמָא, דְילְמָא

47 לפירוטן של הקטגוריות ולדוגמאות, ראה: מורג, לתורת ההגה, עמ' 71 ואילך.

פִּינֶן, פִּינֶן וְעוֹד הַרְבֵּה
מֵאֲנִיָּה, מֵאֲנֶךָ
הָנְאִי, הָנְאִי⁴⁸
רַב שְׁשֵׁת, רַב שְׁשֵׁת⁴⁹

פִּינֶן (ד, ג; ו, ב)
מֵאֲנִיָּה, מֵאֲנֶךָ (כה, ד)
הָנְאִי [= 'היתה'] (כו, ג; מ, א)
רַב שְׁשֵׁת (כג, ג; סה, א; פז, ג;
פח, א ועוד)

פתח (סגול) – חירק

מעתיק פתח לחירק, הידוע לנו ממקורת ארמיים שונים,⁵⁰ מצוי במסורות תימן השונות, בעיקר בצורות העבר של בניין פִּעַל ובצורות העתיד של בניין אֶפְעַל, כגון: 'תא נְעַפְרִיה' [= 'הבה נסלקנו'] (מט, ב); 'תְּרַגְמָה' (סו, ב); 'שְׁלִשְׁלָה' (קז, ג); 'פְּרַנְסִיה' (קכח, ד); 'לִישַׁח דַּעְתִּיה' [= 'סיח דעתו'] (קלג, ד); 'לִיגְמַרְן מַר' [= 'למדני אדוני'] (קע, ד), ועוד.

כאמור, מעתיק זה משותף למסורות תימן, אלא שבמסורות החוץ-צנעאניות הוא שכיח יותר, כגון:

א. בתחילית העתיד למדבר:

קורח	קרואני
אִיבְרִי' (ט, ג)	אִיבְרִיָּי
אִיפּוֹק (ר, א)	אִיפּוֹק

ב. בצורות המקור של בניין פִּעַל:⁵¹

קורח	קרואני
גְּלוּיִי (מא, ד)	גְּלוּיִי
פְּרַסוּמִי ניסא (צ, ג)	פְּרַסוּמִי ניסא
לִישַׁנָּא דְבְּשׁוּלִי (צג, ג)	לִישַׁנָּא דְבְּשׁוּלִי

ג. המילית 'אד' במשמע 'עד', המצטרפת לתיבה שלאחריה, תנועתה במסורת צנעא היא פתח, כמעט בדרך הקבע, ואילו במסורות החוץ-צנעאניות תנועתה היא לעיתים חירק, כגון:⁵²

48 והשווה: 'אנא הָנְאִי' [= 'היית'] (כו, א) במהדורת קרואני; אבל קורח גורס: 'אָנָּא הוא'.

49 במקומות אחדים שינה הנקדן את ניקודה של צורה זו, ראה לעיל עמ' 83.

50 לפרטים ראה: קארה, בבלי תימן, עמ' 104–105.

51 לתנועת השורק בצורות המקור, ראה: קארה, בבלי תימן, עמ' 184.

52 מקצת אינופורמנטים בני צנעא מקיימים תנועת חירק בצירוף: 'אִדְהֶכִי נְהִכִי'. לפירושו של צירוף זה, ראה: לויאס, דקדוק, עמ' 109; קארה, בבלי תימן, עמ' 105, הערה 302. ונעיר כאן שבכתב-היד התימניים של התלמוד הבבלי באה בתנועת חירק גם 'א' שהיא קיצור של 'על'; ראה שם.

קורח	קוראני
אֲדַהְכִי וְהִכִי (קי, ד)	אֲדַהְכִי וְהִכִי
אֲדַאֲיִתוּ (קכט, ד)	אֲדַאֲיִתוּ
אֲדַאֲלִי אִיזֹדְבֵן (ר, א)	אֲדַאֲלִי
אֲדַאֲיִתִי (קי, ג)	אֲדַאֲיִתִי

בצורות אחדות באה במסורת צנעא תנועת חירק, ואילו במסורות החוץ-צנעאניות באה תנועת פתח, כגון:

קורח	קוראני
קִרְיִינָא דַאיִגְרַתָּא (י, ב; טו, ג)	קִרְיִינָא, קִרְיִינָא
דִרְגָּא (כג, א)	דִרְגָּא
סִימְתִינְהוּ (נג, ב)	סִימְתִינְהוּ
עגלא תִלְתָּא (נה, א)	תִלְתָּא ⁵³

חילופי חולם-שורק

בפרשה זו דומות הן מסורות תימן השונות.⁵⁴ ניקרו לפנינו צורות אחדות בלבד, שניקודן במהדורת קוראני משקף מסורת שאינה נוהגת בצנעא, כגון:

קורח	קוראני
לִיעוּל (ד, ג)	לִיעוּל
זוּגָא דַרְבַּנְן (כ, ד [2X])	זוּגָא
לְפוּם צַעְרָא אַגְרָא (כו, ב)	לְפוּם
בַּבָּא בִן בּוּטָא (פא, א)	בוּטָא

חילופי שווא-חירק

מסורות הקריאה של בני תימן בארמית הבבלית, כמקורות אחרים,⁵⁵ מקיימות,

53 ונעיר כאן, שבמהדורתו של קוראני מצוי חילוף בין תנועות אלה בצורה שמנית אחת: 'אֲחִירִינָא' לצד 'אֲחִירִינָא' (כג, ב). לניקודים האחרים של צורה זו ראה להלן, עמ' 99.

54 דרך משל השורק הוא תנועתם של הכינויים החבורים - כו, - ה בכל מסורות תימן בדרך הקבע, כגון: 'בְּכַרְעִייהו' (כג, ד); 'לְכוּ' (קצט, ד); 'עִינְייהו' (רכו, א) ועוד. דרך זו מתאימה לדרכו של ספר 'הלכות פסוקות'; עיין מורג, לתורת ההגה, עמ' 81. נעיר כאן שנקדן ספר 'הלכות גדולות' הולך בדרך אחרת ומנקד כינויים אלה בתנועת חולם בדרך הקבע, ואי"ה אעמוד על כך בפירוט במקום אחר.

אף נוסף שגם בשעה שנקדן מהדורת קוראני מהסס ומנקד צורות של פועלי ל"י בתנועת חולם ובתנועת שורק כאחת, מתאים הוא למסורת צנעא, שבה מצינו בפועלי ל"י חילופים חופשיים בין חולם לבין שורק. ראה לעיל עמ' 83.

55 לפרטם של דברים, ראה: קארה, בבלי תימן, עמ' 115-116.

בקטגוריות אחדות, תנועת חירק כמקבילתו של שווא היסטורי, בעיקר אחרי אות אית"ן של בניין פֶּעַל בדרך הקבע; ⁵⁶ ואולם אף כאן יש הבדל בין המסורות. נדגים:

א. בצורות העתיד:

קורח	קוראני
וְלַעֲיִילוֹ, וְלַעֲיִילֵי ⁵⁷ (ד, ג [2X])	וְלַעֲיִילוֹ
לַעֲיִין (כא, ג)	לַעֲיִין
לִישְׁדֵּר ... לִישְׁדֵּר (לז, ב)	לִישְׁדֵּר ... לִישְׁדֵּר
נִצְעָרִיהָ ... לִיצְעָרִיהָ (מט, ב)	נִצְעָרִיהָ ... לִיצְעָרִיהָ
דִּלְקָבְלָן (קו, ד)	דִּלְקָבְלָן

ב. בצורה שמנית אחת:

וְלִטְעַמְךָ (לח, ג)	וְלִטְעַמְךָ ⁵⁸
----------------------	----------------------------

הדו־תנועה ay

מסורות תימן נבדלות זו מזו בעניין קיומה של דו־תנועה ay, או תנועת צירי או חירק, בצורות שמניות ופועליות כאחת. ⁵⁹ בצורות פועליות אחדות ובצורות חבורות-כינוי מתכווצת לעיתים הדו־תנועה במסורות החוץ-צנעאניות, בעוד שבמסורת צנעא היא מקוימת בדרך הקבע. ⁶⁰ בהרבה צורות שמניות נחלקות כאמור המסורות, ולא עלה בידינו למצוא חוקים להבדלים אלה. להלן מן הדוגמאות שיש בידי:

א. בצורות פועליות:

קורח	קוראני
גִּינְתָא (ט, ב; סג, א ועוד)	גִּינְתָא
לְאַתְוִי (ס, ג; ריז, ג)	לְאַתְוִי

⁵⁶ כך היא מסורת צנעא בימינו בקריאת תיבה זו, בין כתובה היא ביו"ד אחר הלמ"ד, בין הכתיב חסר. ולענין ניקודה של צורה זו, ראה מה שכתבתי בחיבורי: קארה, בבלי תימן, עמ' 115, הע' 374. לצורות פועל הבאות בבניין אֶתְפַּעַל במסורת צנעא ובבניין פֶּעַל במסורות חוץ-צנעאניות, שאפשר משחקן בהן חילוף דומה, ראה להלן, עמ' 96.

⁵⁷ לצורות עתיד המסתיימות ביו"ד, ראה: קארה, בבלי תימן, עמ' 151, ושם בהערה 87; שם, עמ' 166-167.

⁵⁸ וראה מה שכתבתי בחיבורי: קארה, בבלי תימן, עמ' 115, הערה 374.

⁵⁹ לדין מפורט בשאלת הדו־תנועות בארמית הבבלית בכלל ובמסורות תימן בפרט, ראה: מורג, הדו־תנועות.

⁶⁰ לסוגייה זו בכתב-היד התימניים של הבבלי, ראה: קארה, בבלי תימן, עמ' 122 ואילך.

ב. לפני הכינוי בצורות חבורות כינוי:

לְמִזְיִכּוֹ, בְּמִזְיִכּוֹ (נא, א) לְמִזְיִכּוֹ, בְּמִזְיִכּוֹ⁶¹

ג. בצורות שמניות:

רבי אֵילָא (יא, א; כג, א)	אֵילָא, אֵילָא ⁶²
רב אֵיקָא (קיו, א)	אֵיקָא
ביתא דְשֵׁישָׂא (י, ג)	ביתא דְשֵׁישָׂא
מִי (י, ג)	מִי
שְׂיִנְנָא (טז, א; כד, ב)	שְׂיִנְנָא, שְׂיִנְנָא
לִיִּצְנִי, לִיִּצְנוּתָא (לג, ב—ג)	לִיִּצְנִי, לִיִּצְנוּתָא ⁶³
הִי נִינְהוּ (פ, ג)	הִי נִינְהוּ
בְּסִיפָא דבִּיתִיה (קו, א)	בְּסִיפָא דבִּיתִיה
עֵינְיָה (קל, ב; קסה, ד)	עֵינְיָה

מעניינת היא מסורת הקריאה של בני שרעב שבה מצינו גם: 'הִיכִי' (מגילה כז, ע"א); 'הִיכָא' (מגילה כט, ע"א) — בדומה לניקודו של אחד מכתבי היד התימניים של התלמוד הבבלי.⁶⁴

הדר־תנועה aw

מסורותיהם של בני תימן דומות בעניין זה, פרט לצורות המקור שהסופית שבהן היא -ולי, שבהן באה במסורת צנעא הדר־תנועה aw בדרך הקבע, ואילו במסורות התוך־צנעאניות באות לצידה, לעיתים קרובות, התנועות חולם או שורק.⁶⁵

תורת הצורות

מסורות תימן נבדלות זו מזו בענייני תצורה אחדים, בעיקר כתוצאת ההבדלים שבתורת ההגה, אשר המסורות נבדלות בהן. להלן עיקרי ההבדלים שבין המסורות.

61 הפתח בצורה השנייה במהדורת קרואני תוקן מצירי, ודוק.
 62 השווה: 'ר' סימון' (לח, ד) בניקודו של קורה ואצל קרואני למסורתו של נקדן ספר הלכות פסוקות, המנקד: 'סימון' (עמ' 31, שורה 20).
 63 לקיומה של דר־תנועה ay בפועל זה בערבית של בני תימן, ראה: רצהבי, אוצר, עמ' 143.
 64 ראה: קארה, בבלי תימן, עמ' 123, ושם בהערה 417.
 65 דוגמאות ראה להלן, עמ' 98–99.

תצורת הפועל

בניין פֿעל / אַתְּפֿעל

צורות פועליות רבות באות במסורת צנעא בבניין אַתְּפֿעל, בעוד שבמסורות החוץ-צנעאניות הן באות כצורות השייכות לבניין פֿעל. להלן דוגמאות אחדות:⁶⁶

קרוּחַ	קרוּאני
חִסּוּרֵי מַחְסָרָא (ח, ד)	חִסּוּרֵי מַחְסָרָא
מַחְיִיב (יט, ד)	מַחְיִיב
דְּמַחְיִיבֵי דִינָא (כו, א)	דְּמַחְיִיבֵי דִינָא
מַעֲטָף וקאי (קו, ב) ⁶⁷	מַעֲטָף
פְּדַמְעָבְרָא [= 'מתעברת'] (קיו, ג)	פְּדַמְעָבְרָא
מַסְדֵּדְנָא (קעב, ד [2X])	מַסְדֵּדְנָא
דְּמַסְדֵּדְנָן (רו, ד ; רח, ג)	דְּמַסְדֵּדְנָן

במקומות אחדים, והם מיעוט, קרוּאני מקיים צורות בניין אַתְּפֿעל, בעוד שבמסורת צנעא באות צורות אלה בבניין פֿעל, ואלה הם:

קרוּחַ	קרוּאני
מַעֲיִינָא ליה במזייה (מג, ד)	מַעֲיִינָא
מִיפְתָּפִי (פט, ב)	מִיפְתָּפִי
מְפַנְיָף [= 'אוסף'] (קמד, ב)	מְפַנְיָף

בסיס הנטייה של הפועל

במסורות החוץ-צנעאניות מצאנו צורות אחדות לנסתרת, כשהצורה מסתיימת בתנועה, וכן צורות לנסתרים שבסיסן הוא קָט־ל (לצד צורות שבסיסן קָט־ל), בעוד שבמסורת צנעא נוהג בצורות אלה הבסיס קָט־ל. להלן דוגמאות אחדות:⁶⁸

66 וכבר העיר מורג לעניין זה במסורת צנעא, ואף עמד על כך שאחדות מצורות בניין אַתְּפֿעל במסורת תימן נידונות בספרי הדקדוק כצורות השייכות לבניין פֿעל. ראה: מורג, הפועל השלם, עמ' 208, הע' 100. המילוף בין הבניינים הללו אפשר שהוא מורפולוגי, אך ייתכן גם שהיה כאן חילוף פונטי, שבו הומר השווא שאחר התחילית, אם אחרי אות אית"ן או אחרי המ"ם של הבינוני, בחירק, ולאחר מכן נוסף דגש תנייני, דהיינו: מְקַטְלֵי < מִיְקַטְלֵי > מִיְקַטְלֵי וכיו"ב.

67 ברי לי שיש מכפל בכל הצורות הללו, אף שאינו מצוין בניקודו של קורח, שכן כך שמעתי צורות אלה מפי אינפורמנטים בני צנעא במכפל. לאי-ציון ודגש בצורות אלה ואחרות ראה לעיל, עמ' 84.

68 לבסיס צורות הנסתרת במסורת צנעא, ראה: מורג, הפועל השלם, עמ' 183. לבסיס קָט־ל בצורות אחדות לנסתרים, ראה: מורג, הפועל השלם, עמ' 185; ושם בהערה 12 קבע מורג בהסתייגות את הכלל לקיומן של צורות אלה. אבל ראה מה שכתבתי: קארה, פסחים, עמ' 79, ושם בהערה 1; וראה עוד: קארה, בבלי תימן, עמ' 138-139, ושם בהערה 34.

קורח	קוראני
נְפֻלָּה (קנו, ב)	נְפֻלָּה
אֲזֻלָּא (קצב, ד)	אֲזֻלָּא
אֲמֵרו (י, ג)	אֲמֵרו
יִהְבוּ ליה (י, ג; כו, ד)	יִהְבוּ ליה
דְחַקְהוּ (כא, ג)	דְחַקְהוּ

טיפוסי צורות הבינוני של בניין פֻעַל

תבנית צורת הבינוני הפועל ליחיד של בניין פֻעַל תבניתה של צורת הבינוני הפועל ליחיד של בניין פֻעַל במסורת צנעא היא 'קטיל' בדרך כלל. במסורות החוץ-צנעאניות באה לצד זו התבנית הקלאסית 'קטיל', ועוד יותר מכן אופיינית למסורות אלה התבנית 'קטיל'.⁶⁹

א. הטיפוס 'קטיל':

קורח	קוראני
חִיִּישׁ (יב, ג)	חִיִּישׁ
עֲבִיד (מ, ג)	עֲבִיד
אֲחִי (פה, ג)	אֲחִי

ב. הטיפוס 'קטיל':

קא תַפִּיס גנבי (י, ב)	תַפִּיס
מאי הוה עֲבִיד דהוה פְּרִיךְ	עֲבִיד... פְּרִיךְ...
ידיה בשיראי וְעֲבִיד עבודה (יב, ג)	וְעֲבִיד
מהדר אפיה וְגָרִיס (פת, א)	וְגָרִיס
דְעֲבִיד דינא בלא דינא [= 'שעושה'] (קצ, ב)	דְעֲבִיד
מר קָדִים.. ומר מאחר (ריג, ד)	מר קָדִים

תבנית צורות הבינוני הפועל חבור כינוי-הגוף במסורות החוץ-צנעאניות שכיחות הן צורות בינוני פועל חבור כינוי-גוף, שנשמרו

⁶⁹ לטיפוסים אלה בכתבי-היד התימניים של התלמוד הבבלי, ראה: קארה, בבלי תימן, עמ' 173; למסורת בני שרעב, ראה שם הערה 200.

בתבניתן הקלאסית, כגון 'קֶטִילָנָא' וכיו"ב, בעוד שבמסורות צנעא תבניתן של צורות אלה היא 'קֶטִילָנָא' וכיו"ב. להלן דוגמאות אחדות:⁷⁰

קרואני	קורח
קֶהֶבִינָא	קֶהֶבִינָא לך [= 'אני נותן לך']
	(ט, ג)
קֶאִימָנָא	הוה קֶאִימָנָא קמיה ד...
	(נב, ד; קג, א)
קֶדָארִית	אי רגילת קֶדָארִית במתך
	(קמח, ב)

טיפוסי צורות המקור

תנועת הסופית של צורות המקור של הבניינים הנגזרים, שהסופית בהן היא -ולי, וכן של צורות אחדות של מקור, שהסופית בהן היא -ולי ושנתפרשו במסורת תימן כצורות מקור של בניין פֶעֶל, ⁷¹ היא הדו-תנועה aw. במסורות החוץ-צנעאניות עשויה לבוא לעיתים, לצד הדו-תנועה aw, גם תנועת חולם או שורק, כגון:⁷²

קרואני	קורח
	א. בדו-תנועה aw:
לְשִׁילִי	לְשִׁילִי (ט, ב)
לְאוֹדְנִי	לְאוֹדְנִי (פד, א)
קֶבִינִי	קֶבִינִי (ריז, ד)

ב. בתנועת חולם:

לְפֶרוֹקִי	לְפֶרוֹקִי (י, ב)
לְכֶרוֹכִי	לְכֶרוֹכִי (יז, ג)

70 לצורות אלה בכתב-היד התימניים של הבבלי, ראה: קארה, בבלי תימן, עמ' 175 ואילך. לצורות אלה במסורת שרעב ראה שם הערה 207.

71 לצורות המקור של בניין פֶעֶל שתבניתן היא 'קֶטִילִי', ראה: מורג, הדו-תנועות, עמ' 342; וראה גם: קארה, בבלי תימן, עמ' 180, סעיף ה.

72 לטיפוסי צורות המקור של הבניינים הנגזרים ולתנועת הצורות שבהן הסופית היא -ולי במקורות שונים, ראה: קארה, בבלי תימן, עמ' 182 ואילך. לתנועת טיפוסים אלה במסורת שרעב, ראה: שם, עמ' 185, הערה 274.

ג. בתנועת שורק:

קְדוּמִי	קְדוּמִי קְדִים (י, ב)
לְיַתוּבִי	לְיַתוּבִי (מט, ג)
עֲבוּרִי	עֲבוּרִי מַעְבְּרָא בְּמִילָה (קיא, ב)

ומצאנו גם צורה אחת, שנתקדה אצל קרואני בשלוש דרכים: 'לְיַתוּבִי' (לו, ב).⁷³

תצורת השם

ניקודן של צורות שמניות רבות מעיד על קיומם של הבדלים בקריאתן של צורות אלו במסורתיה השונות של תימן. מפאת קוצר היריעה נביא כאן רק אחדות מן הדוגמאות שיש בידינו:

א. כינוי הרמז לקרוב ולרחוק זכר במסורת צנעא הם: 'הָאֵינִי', 'הָאֵינִיךְ', גם כשבכתיבם באה רק יו"ד אחת, בדרך הקבע. במסורת התוֹץ-צנעאניות מצאנו צורות אחרות.⁷⁴ כינוי הרמז לקרוב במהדורתו של קרואני הוא 'הָאֵי' בדרך כלל, כגון 'הָאֵי דִישְנָא לְהָאֵי פִרְדִישְנָא' (קצג, ד).⁷⁵ ועל דרך זה הכינוי לרחוק הוא 'הָאֵיךְ' (מד, ג). במסורת שרעב בא כינוי הרמז לקרוב זכר בדוֹתנועה ay, כגון 'כוּלִי הָאֵי' (מגילה כה, ע"א; כו, ע"ב ועוד), בקריאתו של הרב שרעבי.

ב. במסורת צנעא מצאנו: 'שִלְחוּ מְתָם' (קב, ב), ואילו אצל קרואני 'שִלְחוּ מְתָם' (שם).⁷⁶

ג. הצורה 'אַחְרִינָא' ואחיותיה מנוקדות במסורת צנעא בשורק אחר החולם בדרך הקבע, ואילו במהדורתו של קרואני מצאנו: 'אַחְרִינָא' (כג, ב; עד, ג); 'אַחְרִינָא' (כג, ב); 'אַחְרִיתִי' (פא, א); 'אַחְרִינִי' (קסב, א); 'אַחְרִינָא' (רט, ד); 'אַחְרִינִימָא' (קנו, ב [2x]); 'אַחְרִינִימָא' (סד, ב) ועוד.

ד. בקבוצה של שמות, בעיקר שמות פרטיים, שבהם שתי הברות פתוחות, באה במסורת צנעא תנועת צירי בשתי ההברות, ואילו במסורת התוֹץ-צנעאניות באה בהברה הראשונה תנועת חירק ובהברה האחרונה תנועת צירי.⁷⁷

73 ובחיבורי — בבלי תימן, עמ' 185, הערה 274 — טעיתי וכתבתי שניקודה של צורה זו הוא כפול. לצורות בכתב-היד החימניים, שניקודן כפול, ראה שם עמ' 183.

74 לכינוי-הרמז הזה בכתב-היד החימניים של החלמוד הבבלי, ראה: קארה, בבלי תימן, עמ' 127 ושם בהערה 434. ומפי אינפורמנטים שאינם בני צנעא שמעתי בפירוש: 'הָאֵי'.

75 בניקודה של מהדורת קרואני מצאתי חריג אחד, והוא: 'הָאֵי' (ט, א).

76 מסורת צנעא משקפת את הרכבתה של צורה זו מהתיבה 'מִן' והצורה הנוהגת בארמית הבבלית 'תָּתָם', ואילו הניקוד אצל קרואני משקף, ככל הנראה, את הצורה הקלאסית 'תָּתָן'.

77 לדוגמאות ראה לעיל, עמ' 90.

קווי אחדות בין המסורות

הראינו לעיל הבדלים, בפרטים הרבה, בין מסורות הקריאה של בני חטיבותיה השונות של תימן בארמית הבבלית. ואולם, תוך כדי הצגת הבדלים אלה, הראינו גם אחדים מקווי האחדות במסורותיה השונות של תימן, והחשובים שבהם הם:

א. מימושה של השי"ן, אם כשי"ן ימנית ואם כשי"ן שמאלית, בצורות אחדות, בדרך המיוחדת למסורת תימן, ושאינה ידועה לנו ממקורות אחרים.

ב. מימושם של בג"ד כ(פ) "ת שלא על-פי הכללים הנהוגים במסורת הטברנית.

ג. דיגושה של הרי"ש בהרבה צורות שמניות ופועליות כאחת.

ד. כללי התפוצה והיחסים שבין קמץ לפתח, חירק לצירי, חולם לשורק.

ה. קיום התנועה שורק כתנועת הכינויים החבורים כו, הו בדרך הקבע.⁷⁸

ו. קיומה של דו-תנועה aw בצורות המקור שהסופית בהן היא -וּלִי בכל המסורות.

ז. קיומן של צורות בבניין אֶתְפַּעַל תמורת צורות בבניין פֻּעַל.

ח. קיומה של צורת מקור של בניין פֻּעַל שתבניתה היא 'קֻטְלִי'.

פרט לקווים אלה של שיתוף בין מסורותיה השונות של תימן, שנסקרו על-ידינו לעיל בדרך אגב, יש בידינו עוד דוגמאות המעידות שכלל מסורותיה של תימן בארמית הבבלית ממקור אחד הן נובעות. ואלה העיקריות שבהן:

ט. סופית הרבים בשם העצם ובפועל באה כתנועת צירי במסורות השונות, כגון: 'קְרִירִי' (טז, א) אצל קורח, אבל 'קְרִירִי' אצל קרואני; 'עֵינִיגִי' (קכא, א); 'יְחָבִי' (עג, א); 'סְמִכִי' (קי, ג) ועוד הרבה.

י. כל מסורות תימן מקיימות תבנית 'מְקַטְל' בצורות בינוני פֻּעַל של בניין פֻּעַל, ותבנית 'מְקַטְל' לפחות בצורה אחת של בינוני פֻּעַל של בניין אֶפְעַל. להלן הדוגמאות שיש בידי מניקודיהם של קרואני וקורח:⁷⁹ 'מְעַפְרָא' (יז, ג), ושם מצאנו גם בכתיב מלא 'מעוברתא'; 'מְשַׁפַּע' (נו, ד; ריט, ב); 'מְחַקְנָה' (קז, ב); 'מְחַפִּי' (רב, א); 'ביעתא מגולגלתא.. מגולגלתא' (ריא, ב);⁸⁰ ובבניין הופעל: 'מְרַגְלָא בפומיה ד... (רוז, ב [3א]).

יא. קיומן של צורות שתבניתן 'קֻטְנָן' כצורות בינוני פֻּעַל רבים בבניין פֻּעַל בפועלי ל"י, כגון:⁸¹ 'דְּמַנָּן' (פה, ד) בניקודו של קורח, אך קרואני 'דְּמַנָּן'; ורגיל 'הוּנָן ליה בנים' (קיו, ג) כמה פעמים ועוד; 'אסותא דְּמַסְיָין' (ר, ג) ועוד.

78 דוגמאות ראה לעיל בהערה 54.

79 וראה: מורג, הפועל השלם, עמ' 208, ושם בהערות 102, 103, 104; וראה עוד: מורג, הא"ב וכתיב־היד של הגניזה, עמ' 73-74.

80 לצורה זו בכתיב־יד של הגניזה, ראה: מורג, הא"ב וכתיב־היד של הגניזה, עמ' 73, ושם בהערה 68.
81 על צורות הבינוני פֻּעַל רבים של פועלי ל"י בבניין פֻּעַל במסורות תימן, עמדתי בהרחבה במאמרי: קארה, שימורה של מסורת, עמ' 181-182. לצורות אלה בכתיב־היד התימניים של התלמוד הבבלי, ראה: קארה, בבלי תימן, עמ' 169-171.

יב. תנועתה הסופית של צורת המקור הנטוי של בניין פֶּעַל בפועלי ל"י, בניקודיהם של קרואני וקורח, היא צירי גם כשהכתיב הוא באל"ף, כגון: 'לְמִשְׁנָא' (מא, א); 'לְמַרְמָא' (רכב, ב); 'לְמַקְרָא' (קז, ב).
 יג. אף ניקודן של צורות שמניות ופועליות שונות מלמד על קרבה בין מסורות תימן. כך, למשל, מצינו בניקודיהם של קורח ושל קרואני כאחת: 'לָא אִיפְפַת לִי' (ה, ב); 'גְבַרְא' (יג,); 'אֲשְׁתִּיק' (מה, א); 'רְבִייה' (מז, ג); 'פְתִיב' [= 'כתוב'] (צח, א); 'סַמְבַטִינִין' (קד, ד); 'טוֹרְנוֹסְרוֹפּוֹס' (קד, ד); 'תְּרַנְגוֹלָא' 'תְּרַנְגוֹלְתָא' (קכט, א); קצט, ג; ר, ד (2א); 'הַאִידְנָא' (קצד, ב); 'אִינְשִׁי' (קצד, ב); 'אַמּוֹרִיה' (רכז, א) ועוד הרבה.

דברי סיכום

סקרנו לעיל את מסורות הקריאה בארמית הבבלית שבמרחביה השונים של תימן. מסקירה זו עולה בבירור עובדת קיומן של לפחות שתי קבוצות ראשיות של מסורות קריאה בתימן: מסורת הקריאה הצנעאנית ומסורת הקריאה החוץ-צנעאנית. תיאורנו את קווי-הדמיון שבין המסורות הללו ופירטנו את קווי-האפיון העיקריים של המסורות החוץ-צנעאניות בהשוואה לאלה של מסורת צנעא, ובעיקר עמדנו על העובדה שמסורת צנעא סדורה וערוכה יותר מן המסורות החוץ-צנעאניות. ראוי להדגיש שאלה גם אלה מסורות חשובות וקדומות הן. על חשיבותה ומהימנותה של מסורת צנעא עמד מורג בהרחבה במאמריו השונים, ואילו על טיבן של המסורות החוץ-צנעאניות מעידה קרבתן הרבה למסורת המשתקפת בניקודן של הצורות הארמיות והעבריות בכתיב-היד התימניים של התלמוד הבבלי ושל ה'מדרש הגדול', שהיא גדולה אף מזו של מסורת צנעא.

אמנם עיסוקם של בני החטיבות שמחוץ לצנעא בתלמוד הבבלי, אף לפי עדותם של מסרנים שאינם בני צנעא, נתמעט בדורות האחרונים, אלא שקרבתה של מסורתם למסורתם של כתיב-היד התימניים של התלמוד הבבלי ולכתיב-היד של ה'מדרש הגדול', כולל כתיב-יד קדומים ביחס, מחזקת שוב את הכלל הידוע, שמסורות קדומות עשויות להשתמר לעיתים קרובות דווקא בשולי המרכזים הרחנניים-תרבותיים.

כאמור לעיל, הסקירה שלנו היא ראשונית, ומעתה מצווים אנו להקליט את מסורות הקריאה החוץ-צנעאניות בארמית הבבלית בטרם נאחר את המועד, ולאחר מכן לתאר ולבדוק את המסורות הללו בדרך של שיטה, להשוותן למסורת צנעא ולמסורת שבכתיב-היד של התלמוד הבבלי ושל ה'מדרש הגדול'. לבסוף עלינו להשוות את כלל מסורות תימן, הן אלה שבכתב והן אלה שבעל-פה, למסורות כתובות אחרות, שאינן תימניות, כדי שנוכל להעמיד את דקדוקה של הארמית הבבלית על יסודות מוצקים יותר מכפי שהם כיום.

רשימת הקיצורים הביבליוגראפיים

- הלכות פסוקות = ספר הלכות פסוקות לרב יהודאי גאון, צילום כתב־יד ששון מס' 263, ירושלים תשל"א.
- ייבין, הניקוד הבבלי = "ייבין", הניקוד הבבלי ומסורת הלשון המשתקפת ממנו, עבודה לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה של האוניברסיטה העברית, ירושלים תשכ"ח.
- לויאס, דקדוק = ק' לויאס, דקדוק ארמית בבלי, ניו־יורק תר"ץ.
- לויין, אגרת רש"ג = ב"מ לויין, אגרת רב שרירא גאון — נוסח ספרד ונוסח צרפת, חיפה תרפ"א.
- מורג, הא"ב וכתב־היד של הגניזה = ש' מורג, 'מחקר הארמית הבבלי וכתב־היד של הגניזה', תרביץ מב (תשל"ג), עמ' 60–78.
- מורג, הד־תנועות = ש' מורג, 'הערות לסוגיית הד־תנועות בארמית הבבלי', ספר בן־חיים, ירושלים תשמ"ג, עמ' 337–358.
- מורג, לתורת ההגה = ש' מורג, 'לתורת ההגה של הארמית הבבלי לפי הניקוד שבכתב־היד של ספר הלכות פסוקות', לשוננו לב (תשכ"ח), עמ' 67–88.
- מורג, העברית = ש' מורג, העברית שבפי יהודי תימן, ירושלים תשכ"ג.
- מורג, הפועל השלם = ש' מורג, 'הארמית הבבלי במסורת תימן — הפועל השלם', ספר חנוך ליון, ירושלים תשכ"ג, עמ' 192–220.
- עדה ולשון ג = עדה ולשון ג, ארכיון מפעל מסורות הלשון — קטלוג התיעוד, פרסומי מפעל מסורות הלשון של עדות ישראל, ירושלים תשל"ח.
- קארה, בבלי תימן = "קארה", כתבי היד התימניים של התלמוד הבבלי — מחקרים בלשונם הארמית: הכתיב תורת ההגה והפועל, עדה ולשון י', ירושלים תשמ"ד. [= עבודת דוקטור בשם: 'לשונם הארמית של כתב־היד התימניים של התלמוד הבבלי — הכתיב, תורת ההגה והפועל', ירושלים תשמ"ב, בתוספת מפתחות ותיקונים].
- קארה, פסחים = "קארה", כתב־יד אנלאו 271 למסכת פסחים — הכתיב והפועל השלם, חיבור לשם קבלת תואר 'מוסמך' בחוג ללשון העברית באוניברסיטה העברית, ירושלים תשל"ו.
- קארה, שימורה של מסורת = "קארה", לדרכי שימורה של מסורת, דברי הקונגרס העולמי השישי למדעי היהדות, ד, ירושלים תשמ"ם, עמ' 175–182.
- קארה, תלמוד בבלי מנוקד = "קארה", תלמוד בבלי מנוקד — על־פי מסורת הקריאה של יהודי צנעא, פעמים 10 (תשמ"ב), עמ' 134–138.
- קורח, מנורת־המאור = ספר מנורת־המאור, המקורי, מנוקד בהתאם לניקוד העליון לפי מסורת של יהודי תימן, יצא לאור על־ידי יוסף חסיד, ירושלים תשל"ג.
- קראוני, מנורת־המאור = ספר מנורת־המאור, יצא לאור על־ידי הצב"י יק"ר, ירושלים תשל"ב.
- רצהבי, אוצר = "רצהבי, אוצר לשון הקדש שלבני תימן, תל־אביב תשל"ח.